

**ВІДДІЛЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО АГРОНОМІЧНОГО ТОВАРИСТВА
ЯК ТЕРИТОРІАЛЬНО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСЕРЕДКИ (1921–1924 РР.)**

Висвітлюється питання заснування та діяльність мережі відділень (філій) Всеукраїнського агрономічного товариства у 1921–1924 рр., а також здійснено аналіз результатів роботи для розвитку сільського господарства та галузевої дослідної справи в УСРР. Доведено, що основною територіально-організаційною ланкою Всеукраїнського агрономічного товариства стали його відділення, тому що курси та гуртки засвідчували лише діяльність, яку спрямовували місцеві центри. Вони почали виникати у жовтні 1921 р., а їх послідовне створення продовжувалося до травня 1924 р. З'ясовано, що станом на березень 1923 р. в УСРР діяло 18, а у травні 1924 р. – 34 відділення. Загальна кількість членів становила понад 1000. Доведено, що в зв'язку зі встановленням нового адміністративного поділу, відділення ділилися на окремі типи за принципом територіальних меж діяльності: 1) обласні; 2) губернські; 3) окружні; 4) районні. На основі аналізу архівних матеріалів та статей друкованого періодичного органу Товариства «Українська сільськогосподарська газета» проаналізовано процес виникнення та діяльність відділень, зокрема Валківського, Вовчанського, Волинського, Гайсинського, Донецького, Єлисаветградського, Запорізького, Ізюмського, Київського, Кременчуцького, Подільського, Полтавського, Прилуцького, Роменського, Сумського, Таганрозького, Херсонського, Чернігівського та ін. Розкрито основні завдання, напрями та результати діяльності філій. З'ясовано, що при деяких філіях створювалися спеціальні комітети або секції (громадської агрономії; скотарства; виноградарства, шовківництва, бджільництва, економіки, насінневої справи, сільськогосподарських курсів тощо). Кожна філія мала власне консультаційне бюро, в завдання якого входило: 1) складання організаційних планів та кошторисів; 2) розробка сівозмін господарств; 3) ведення сільськогосподарської бухгалтерії та звітності; 4) здійснення спеціальних наукових досліджень; 5) подання висновків про стан господарств; 6) організація розвитку окремих галузей сільського господарства; 7) проведення експертиз; 8) надання порад та консультацій по питаннях сільського господарства. У статті розкрито науково-дослідну діяльність філій під час проведення природно-історичних, економічних досліджень, вивчення необхідності меліорації та створення метеорологічних станцій, дослідження техніки сільського господарства, сортів місцевої пшениці, створення контрольно-насінневих станцій, районування повіту, округу, губернії, постановки експериментів у галузі громадсько-агрономічної праці, організації експериментальної школи, експериментального агрономічного району, розробки плану агрономічних заходів, вивчення історії громадсько-агрономічної організації тощо.

Ключові слова: Всеукраїнське агрономічне товариство, філія, відділення, персональний склад, сільське господарство, сільськогосподарська дослідна справа.

За сучасних умов державотворення в Україні особливо актуальними стали історичні дослідження, присвячені становленню та розвитку дослідної справи, зокрема, в сільськогосподарській галузі. Одним із феноменів у розвитку аграрної науки є функціонування галузевих товариств, діяльність яких на українських землях особливо була поширеною в дореволюційний період (1828–1917 р.).

У радянський період такі об'єднання були ліквідовані, як прояви «буржуазного» ладу. Але, незважаючи на це, на початку 1920-х рр. окрема група харківських вчених, агрономів, сільських господарів, які прагнули створити науково-громадське середовище, що своєю роботою сприяло б відродженню

та подальшому розвитку сільського господарства, дослідної справи, галузевої науки та освіти в країні, заснували на зразок колишніх угруповань Всеукраїнське агрономічне товариство (ВАТ, Товариство), що фактично стало продовжувачем діяльності ліквідованого Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості. Після воєнної розрухи, революційних подій, заснування такого об'єднання стало особливо актуальним. Ця ідея набула особливої підтримки в державних органах влади, зокрема Народного комісаріату земельних справ (Наркомзему) УСРР.

Підготовка до створення ВАТ розпочалася впродовж 1920–1921 рр. і завершилася організаційним оформленням товариства у

листопаді 1921 р., а структурні осередки виникали та діяли у 1921–1924 рр. [15, с. 137]. Основною територіально-організаційною ланкою ВАТ були його відділення, тому що курси та гуртки засвідчували лише діяльність, яку вели місцеві осередки. Вони почали виникати у жовтні 1921 р., а їх послідовне створення продовжувалося до травня 1924 р. Станом на березень 1923 р. у країні діяло 18 відділень ВАТ. Кількість відділень продовжувала зростати, відтак у січні їх було 28, а у травні 1924 р. – 34.

До історіографії даного питання відносимо, перш за все, працю відомого сучасного дослідника В.Г. Шарпатога «Створення Всеукраїнського агрономічного товариства у 20-х рр.: програма, завдання, персоналії», яка присвячена процесу створення, функціонування, ліквідації, а також подальшій долі вчених – членів Товариства. Автор згадує про організацію Правобережним бюро у м. Києві агрономічних відділень ВАТ у Київській, Подільській та Волинській губерніях у 1921 р. Пізніше, під час перших позачергових зборів делегатів ВАТ 13–14 лютого 1922 р., прийнято рішення про створення відділень не тільки в губерніях, повітах, але також у кожному селі. Відділення створювалися за наявності 20 членів Товариства [15, с. 136].

У статті дослідника історії кооперативного руху в Україні другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст., аграрних відносин, голоду-геноциду 1932–1933 рр. та масових політичних репресій в Україні В.І. Марочка «Справа «Контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві УСРР»: механізм і наслідки терору» вказується, що станом на 1923 р. Товариство налічувало понад 1000 осіб та мало 18 відділень у різних містах УСРР [9, с. 98].

Відомий дослідник сільськогосподарської дослідної справи в Україні В.А. Вергунов у своїй праці «Полтавське дослідне поле та становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві)» пише, що на кінець 1921 р. Товариство свою діяльність здійснювало через 6 філій, серед яких однією з кращих вважалася Полтавська [1, с. 59].

Огляд цих праць дозволяє зробити висновки, що діяльність мережі відділень Всеукраїнського агрономічного товариства у 1921–1924 рр. не була поза увагою сучасних дослідників-істориків, але, разом з тим, це питання є недостатньо висвітленим у друкованих працях, тому потребує спеціального історичного дослідження.

Джерельною базою дослідження стали, перш за все, архівні справи фонду 90 «Всеукраїнське

агрономічне товариство (1920–1925)» ЦДАВО України та матеріали друкованого органу Товариства – «Української сільськогосподарської газети», в яких висвітлено діяльність окремих філій.

Метою написання даної праці є висвітлення діяльності мережі відділень Всеукраїнського агрономічного товариства в 1921–1924 рр.

Розглядаючи дане питання, варто привести основні регламентуючі рішення центрального правління Товариства, що координували роботу мережі відділень. Так, 28 жовтня 1923 р. на засіданні правління ВАТ був затверджений схематичний план діяльності філій, згідно з яким відділення мали працювати за такими напрямками: А. Діяльність філій зі встановлення зв'язку між працівниками на сільськогосподарській ниві:

І. Внутрішня організація праці місцевого відділення ВАТ:

1. Організаційна робота: а) сповіщення про організацію філій у газеті; б) оголошення про відкриття філій за допомогою спеціальних листівок; в) виступи з доповіддю про організацію філії на з'їздах, нарадах; г) складання списку осіб для запрошення до роботи у відділенні; д) розсилка індивідуальних сповіщень про чергову роботу філії; е) встановлення на постійному місці вітрини для вивішування матеріалів про діяльність філії; є) запрошення на постійну роботу вченого секретаря; ж) організація постійного приміщення для роботи філії, її установ (зали для загальних засідань, гуртожитку, музею тощо); з) створення бібліотеки-читальні для членів філії (періодика, праці дослідних станцій, агрономічна література); и) організація фонду допомоги родинам померлих та непрацездатних агрономів; і) упорядкування попиту та пропозицій агрономічної праці.

2. Загальні зібрання: а) закріплення дня та місця загальних зібрань; б) розсилка запрошень на загальні зібрання з обов'язковим приміщенням у них для повістки дня.

3. Науково-дослідна діяльність: а) природно-історичні дослідження (вивчення бур'янової рослинності (Волинське відділення), дослідження потреби повіту в меліорації та створення метеорологічної станції (Вовчанське відділення); б) дослідження техніки сільського господарства (вивчення техніки місцевих культур (Чернігівське відділення), дослідження сортів місцевої пшениці (Волинське відділення), створення контрольних насінневих станцій (Таганрозьке, Чернігівське, Миколаївське відділення); в) економічне дослідження (складання статистичного довідника (Сумське відділення), районування повіту, округу, губернії (Сумське, Кременчуць-

ке відділення), бюджетні дослідження (Сумське відділення); закладання рахункових записів (Роменське відділення); г) постановка експериментів у галузі громадсько-агрономічної праці (дослідження результативності агрономічної роботи) (Чернігівське, Кременчуцьке відділення); організація експериментальної школи (Роменське відділення); організація експериментального агрономічного району (Одеське відділення); розробка плану агрономічних заходів (Роменське відділення) і т. ін.; д) збирання матеріалів з історії громадсько-агрономічної організації в районі діяльності філії.

4. Організація курсів для агрономічного персоналу.

II. Встановлення зв'язку з центральними органами правління ВАТ:

1) періодичні звіти (трьохмісячні та річні); 2) кореспонденція в друковані органи ВАТ; 3) особисті листи; 4) відвідання ВАТ членами філій при поїздках до м. Харкова; 5) делегатські зібрання та спеціальні з'їзди; 6) розповсюдження газети та неперіодичних видань ВАТ; 7) відвідування відділень представниками центрального правління.

III. Розповсюдження впливу відділення ВАТ на роботу місцевих установ та організацій: 1) запрошення до участі у роботі представників місцевих установ (земорганів, сільськогосподарських союзів, Всеробітземлісу, Наркомосвіти, сільськогосподарських профшкіл і т. д.); 2) делегування представників відділення ВАТ до місцевих установ та організацій для участі в їхній роботі; 3) запрошення на загальні зібрання студентів.

Б. Чергова громадсько-агрономічна робота філій серед сільськогосподарського населення.

1. Заходи з розповсюдження сільськогосподарських знань: а) організація консультаційних бюро; б) організація епізодичних лекцій у селі, місті, частинах Червоної Армії, Селянського Будинку; в) викладання в сільськогосподарських трудових школах; г) участь в організації агрономічних з'їздів; д) організація сільськогосподарських курсів; е) проведення екскурсій; є) створення сільськогосподарських бібліотек; ж) організація сільськогосподарських музеїв, агрокабінетів; з) відкриття майстерні наочних посібників; и) організація видань сільськогосподарської літератури; і) ведення сторінки в місцевій сільськогосподарській газеті; к) організація книготоргівлі; л) створення показового поля.

2. Громадсько-організаційна робота: а) організація агрономічних гуртків серед дорослого сільськогосподарського населення; б) організація

молодіжних гуртків; в) створення дитячих клубів; г) організація травневих союзів.

3. Господарська діяльність: а) створення рільничого господарства; б) організація насінневого городнього господарства; в) відкриття розсадника плодкових рослин; г) вирощування молодняка великої рогатої худоби [11, с. 21–22].

Перший план діяльності місцевих філій ВАТ було прийнято центральною радою та правлінням ВАТ 15 лютого 1923 р., а 28 жовтня затверджено офіційно [11]. Першочерговим завданням у роботі філій вважалася організація систематичної праці з відновлення та розширення знань агрономічного персоналу, у зв'язку з чим відділення відповідало за: 1) забезпечення членів Товариства періодичною сільськогосподарською літературою; 2) створення галузевих бібліотек; 3) організацію повторних та додаткових курсів для агрономів; 4) проведення систематичних екскурсій в обласні та районні дослідні установи; 5) періодичне скликання загальних зібрань членів відділення.

2. Участь у науково-дослідній роботі за дорученням центрального правління ВАТ, видання народної сільськогосподарської літератури, організація низки курсів для населення, а також конкурсів, екскурсій, сільськогосподарських об'єднань молоді.

3. Участь у кореспонденції з побіжною сільськогосподарської статистики, яка велася відділом організації господарства НКЗС.

4. Філії брали участь у підготовці до Все-російської сільськогосподарської виставки, виявляючи найбільш цікаві типові селянські господарства, описуючи їх, готуючи їхні експонати.

5. Проведення господарсько-практичних та культурно-просвітніх заходів [10].

Згідно з «Інструкцією про взаємовідносини філій ВАТ» (стосовно відділень губернського та повітового типів), прийнятої центральною радою та правлінням ВАТ 15 лютого 1923 р. місцеві філії Товариства створювалися та діяли на основі статуту ВАТ. Відділення звітувалися кожні три місяці та 1 раз у рік [2]. Вони могли об'єднуватися між собою до обласного рівня. При цьому їх головним управлінським органом ставали районні делегатські зібрання. Усі члени філій вважалися автоматично і членами ВАТ. Члени усіх відділень, крім сільських, мали робити вступний внесок 1 крб. та щороку сплачувати 1 крб. 25% усіх внесків надходило на рахунок центрального правління ВАТ. Відділення, які здійснювали господарські операції, щомісяця відраховували 0,5% від суми обороту на рахунок Центрального Правління ВАТ, а ті, які мали

підприємницьку діяльність – 1% від валового доходу. Центральне Правління ВАТ надавало субсидії на оплату ученого секретаря [5]. Кожен член відділення мав власний квиток (рис. 1).

Станом на лютий 1923 р. в УСРР було зафіксовано функціонування таких відділень Всеукраїнського агрономічного товариства (табл. 1) [4, с. 17]:

Таблиця 1

№	Назва відділення	Час заснування	Кількість членів
1.	Вовчанське	25.10.1921	30
2.	Донецьке	27.10.1921	28
3.	Запорізьке	28.10.1921	27
4.	Полтавське (Наукове сільськогосподарське товариство)	10.11.1921	128
5.	Київське	04.01.1922	70
6.	Одеське (Товариство сільського господарства)	24.01.1922	135
7.	Таганрозьке	05.03.1922	45
8.	Кременчуцьке	08.03.1922	29
9.	Подільське	24.05.1922	38
10.	Миколаївське	16.06.1922	45
11.	Валківське	01.08.1922	33
12.	Волинське	14.10.1922	47
13.	Сумське	26.11.1922	28
14.	Єлисаветградське	02.02.1923	41
15.	Катеринославське	08.02.1923	20
16.	Чернігівське	11.02.1923	45
17.	Роменське	20.02.1923	22
18.	Ізюмське	06.03.1923	20

Серед найактивніших новостворених відділень варто відмітити Полтавське (на базі Полтавського наукового сільськогосподарського товариства), Київське, Одеське (на базі Одеського товариства сільського господарства) [8; 13; 6]. З'ясовано, що до їхнього персонального складу входили найвідоміші представники аграрної науки: В.І. Сазанов (Полтавське відділення); Б.Л. Бломквіст, С.М. Богоявленський, С.Ф. Веселовський, К.Г. Воблий, М.М. Годлін, Д.О. Джованні, П.А. Діброва, С.С. Дувін, О.І. Душечкін, Е.Й. Заславський, М.О. Іванов, П.М. Кравчен-

ко, В.В. Колкунов, Я.М. Кудя, І.М. Лебедев, Ф.І. Левченко, М.К. Малюшицький, С.М. Москвичов, Л.Б. Певзнер, А.А. Піонтковський, П.О. Сафонов, В.Л. Симиренко, П.Р. Сльозкін, Ф.С. Стелецький, М.А. Тюленев, С.І. Теумін, В.П. Устьянцев, А.К. Фещенко, О.К. Філіповський, М.В. Шарлеман, І.М. Щоголев, О.А. Яната (Київське); С.С. Зак, А.А. Сапегін, А.А. Сербінов, С.Ф. Славов, Б.М. Усовський (Одеське).

12 травня 1924 р. центральна рада ВАТ санкціонувала відкриття нових відділень (табл. 2) [3, с. 31; 7, с. 21]:

Таблиця 2

№	Місце заснування філій	Дата створення філій	Члени Правління філій	Кількість членів філій
1.	Бердянськ	23.12.1923	Д.В. Перепелюк (голова), М.К. Бичихін В.Т. Білоус	25
2.	Гайсин	31.12.1923	Е.В. Хренніков, С.А. Волковинський, А.П. Декалов, З.Я. Копилев, С.В. Коробанов	≈50
3.	Біла Церква	01.02.1924	І.А. Корж, Д.І. Чередніченко, Я.Т. Протас	30
4.	Прилуки	?	О.Ф. Галімський, Д.П. Омельченко	25
5.	Маріуполь	30.03.1924	В.М. Катаєв, І.Л. Шапошніков, В.П. Пашкін [14, арк. 5]	30
6.	Херсон	20.04.1924	О.К. Шіман, О.Т. Антоненко	22

Рис. 1. Членський квиток ВАТ

Отже, загальна кількість членів відділень ВАТ станом на 1924 р. становила вже понад 1000. Поряд з тенденцією збільшення бажаючих вступити до лав членів Товариства зростала кількість новостворюваних філій [12].

У зв'язку зі встановленням нового адміністративного поділу, відділення поділялися між собою на окремі типи за принципом територіальних меж діяльності: 1) обласні (Одеське); 2) губернські (в інших губернських містах); 3) окружні (в окружних центрах); 4) районні, тобто ті, що працювали приблизно в межах колишніх повітів (Вовчанське та Валківське). Переважали при цьому окружні філії.

Співробітники відділень намагалися залучити до об'єднаної роботи всіх учасників сільськогосподарської дійсності, застосовуючи при цьому різні способи запрошення до співпраці: послуги місцевої преси (Роменське, Кременчуцьке, Запорізьке); випуски листівок (Кременчуцьке); проведення з'їздів, нарад агрономів, ветеринарних лікарів, землевпорядників, делегатських зібрань кооперативних союзів, Всєробітземлісу тощо. Роменське відділення персонально розсилало листи-запрошення для осіб, діяльність яких безпосередньо пов'язана з сільським господарством.

Власне приміщення мали лише Одеська, Чернігівська, Запорізька філії, інші – знаходилися в приміщеннях земельних органів, сільськогосподарських технікумів, товариств насінництва, союзу Всєробітземлісу та ін. При Одеському відділенні було збудовано спеціальний «Будинок агронома» у вигляді гуртожитку, де мала діяти постійна виставка сільськогосподарської літератури та наочних посібників, а також зразковий кабінет агронома степової частини УСРР.

Для ефективної організації внутрішньої роботи майже кожне відділення (Одеське, Київське, Полтавське, Чернігівське, Запорізьке, Миколаївське, Подільське, Волинське, Кременчуцьке, Сумське, Вовчанське) мало змогу запрошувати на роботу секретаря, праця яко-

го оплачувалася окремо. Цей момент вважався дуже важливим у діяльності філій, оскільки при цьому була можливість організувати засідання правління та ради відділення, загальні збори членів. У протилежному випадку відділення практично не мало шансів на подальше існування. Деякі філії (Київська, Чернігівська) практикували скликання загальних зібрань членів 1 раз на тиждень в один і той же час, в одному й тому ж місці, інші (Роменська, Донецька) – через кожні 2 тижні у недільний день. Правління постійно турбувалося про інформування членів відділень про майбутні засідання та результати діяльності. При цьому загальні зібрання членів завжди вважалися головними серед інших зібрань [4, с. 18].

Доповіді, що оголошувалися на цих зібраннях, умовно поділялися на такі групи:

- 1) організаційні (плани, звіти тощо);
- 2) інформаційні (доповіді про роботу губернських, всеукраїнських агрономічних з'їздів, діяльність дослідних станцій);

3) загально-агрономічні (наприклад, «Участь громадської агрономії в проведенні землевпорядкувальних робіт» (Донецьке відділення), «Участь агрономів у землеустрої» (Подільське), «Про головні завдання агрономічної роботи» (Подільське) «Найближчі перспективи роботи громадського агронома» (Волинське), «Районування повіту та зв'язок його з агрономічною роботою» (Валківське), «Розвиток агрономічної роботи в Вовчанському повіті» (Вовчанське), «Коло діяльності агронома» (Вовчанське), «Методи впливу на селянське господарство» (Вовчанське), «Про організацію економічного вивчення агрорайона» (Кременчуцьке), «Агрономічні гуртки на селі» (Кременчуцьке), «Громадські сівозміни як метод масового впливу на підняття сільського господарства» (Полтавське), «Внутрішньонадільний землеустрій та агрономія» (Полтавське), «Перспективи найближчої майбутньої громадської агрономії» (Полтавське), «Диференціація агрономічних програм для різних соціальних груп села» (Полтавське), «Про форми і методи агрономічної роботи» (Єлисаветградське), «Про методи впливу на населення» (Валківське), «Проект робіт відділу застосування» (Сумське), «Про сучасний стан агрономічного музею» (Київське), «Про популярні читання – таблиці, складені О.Г. Гаршиним та С.П. Кулжинським» (Київське) тощо);

4) з питань аграрної політики, сільськогосподарської економіки та землеустрою (наприклад, «Стан селянського господарства» (Вовчанське), «Вивчення селянського господарства» (Вовчанське), «Умови розвитку цукрового буря-

ку» (Вовчанське), «Майбутнє перевиробництво сільськогосподарських продуктів (Волинське), «Роль тваринництва та рільництва у майбутньому розвитку сільського господарства» (Волинське), «Основні принципи сільськогосподарської кампанії на Волині» (Волинське), «Загальний стан сільського господарства в Донецькій губернії» (Донецьке), «Про роль і значення великого селянського господарства» (Донецьке), «Районування та дослідження Подільської губернії» (Подільське), «Про буряк у селянському господарстві» (Подільське), «Про продуктивність сільського господарства» (Подільське) «Економічні та технічні фактори селянського півдня Київщини» (Київське), «Державне регулювання сільського господарства» (Полтавське), «Сучасна земельна політика та її оцінка з організаційно-виробничої точки зору» (Полтавське), «Чи потрібно регулювати селянське сільське господарство в сучасній дійсності» (Київське), «Сільськогосподарське районування Таганрозького повіту» (Таганрозьке), «Становище тваринництва Одеської губернії» (Одеське) тощо);

5) з питань сільськогосподарської освіти (наприклад, «Зимові селянські школи» (Роменське), «Про надання сільськогосподарського напряму трудовим школам» (Роменське), «Результати анкетного дослідження серед слухачів сільськогосподарських курсів» (Кременчуцьке) тощо);

6) з питань сільськогосподарської кооперації (наприклад, «Сільськогосподарська кооперація» (Донецьке), «Сучасний стан сільськогосподарської кооперації» (Київське), «Про стан сільськогосподарської кооперації на Уманщині» (Київське), «Кооперація та державна політика у сфері сільського господарства» (Полтавське), «Роль кооперації у сучасній агрономічній роботі» (Полтавське), «Про єдиний кооператив на селі» (Єлисаветградське) тощо);

7) з питань техніки сільського господарства, дослідної справи, селекції, рільництва, тваринництва та спеціальних культур (наприклад, «Дослідне поле в Донецькій губернії» (Донецьке), «Заходи по боротьбі із посухою» (Донецьке), «Городництво в Донецькій губернії» (Донецьке), «Значення пізніх ярових» (Донецьке), «Про стан тютюнництва на Полтавщині» (Полтавське), «Про лікарські трави» (Полтавське), «Вибір культур та сівозміни» (Полтавське), «Чергові завдання фітопатології у справі боротьби із сажею» (Полтавське), «Про зміни клімату» (Полтавське), «Збирання та збереження води у ґрунті зайнятих парів та безпар'я» (Полтавське), «Збирання селітри у ґрунті зайнятих парів та безпар'я, а також її використання» (Полтавське),

«Про боротьбу із посухою» (Одеське), «Проблема іригації в південній Україні» (Одеське), «Водний режим ґрунту в посуху 1920–1921 рр.» (Одеське), «Звіт про роботу Селекційної станції за минуле десятиліття» (Одеське), «Бактеріоз насіння пшениці та кукурудзи» (Одеське) тощо) [4, с. 19].

При деяких філіях з метою більш детального вивчення окремих питань створювались спеціальні комітети або секції. Так, при Одеській було організовано низку комітетів: 1) тваринництва; 2) насінневої справи; 3) громадської агрономії; 4) сільськогосподарської економіки та статистики; 5) сільськогосподарської кооперації; 6) сільськогосподарської бібліографії; 7) лісівництва; 8) спеціальних культур; 9) шовківництва та бджільництва; 10) холодильної справи. Київська філія створила комісії: 1) економічну; 2) тваринництва; 3) з перегляду популярної сільськогосподарської літератури. При Вовчанській філії організовано меліораційну секцію. Чернігівська філія особливу увагу зосереджувала на дослідженні значення деяких місцевих культур; Волинська – вивченні бур'янів, місцевих сортів пшениці, економічного стану селянського господарства губернії; Сумська – дослідженні економічного устрою сільськогосподарського округу шляхом організації бюджетного дослідження.

Кожне відділення у своїй структурі мало спеціалізовану сільськогосподарську бібліотеку. Деякі з них (Полтавське, Одеське, Волинське, Кременчуцьке) допомагали родинам померлих агрономів або тим членам, які втратили працездатність, а також сприяли працевлаштуванню (Волинське, Чернігівське, Кременчуцьке).

Члени центрального правління ВАТ, в свою чергу, також мали можливість відвідувати окремі відділення (Одеське, Волинське, Роменське, Подільське, Сумське) з метою ознайомлення з результатами їхньої діяльності.

Філії (Одеська, Вовчанська, Роменська, Таганрозька) мали тісну співпрацю з місцевими земельними органами, кооперативними сільськогосподарськими союзами, союзами насінництва, відділами народної освіти і т. п. Варто відмітити при цьому нетривале існування Волинського відділення, що пов'язано, перш за все, з розходженням поглядів з Губземуправлінням щодо організації громадсько-агрономічної допомоги населенню.

Усі філії брали активну участь у громадсько-агрономічній діяльності. Три з них (Таганрозька, Чернігівська, Миколаївська) мали свої Контрольно-насінове станції, Сумська та Ро-

менська – планували їх створення. Чернігівська та Сумська філії проектували створення майстерні наочних посібників, Вовчанська – створення метеорологічної станції. Одеське, Київське, Полтавське, Чернігівське та Сумське відділення програмувало проведення різноманітних курсів для агрономічного персоналу.

При Одеській філії видавались журнали: «Записки Одеського товариства сільського господарства», «Степове господарство», «Известия по семенному делу», Полтавська планувала відновити видавництво журналу «Хуторянин». Більшість відділень (Донецьке, Запорізьке, Полтавське, Кременчуцьке, Миколаївське, Волинське, Сумське, Роменське) мали свою сторінку в місцевих газетах.

При кожній філії працювало консультативне бюро, завданням якого було: 1) складання організаційних планів та кошторисів; 2) розробка сівозмін господарств; 3) ведення сільськогосподарської бухгалтерії та звітності; 4) здійснення спеціальних наукових досліджень; 5) подання висновків про стан господарств; 6) організація розвитку окремих галузей сільського господарства; 7) проведення експертиз; 8) надання порад та консультацій по всіх питаннях сільського господарства.

Читання лекцій відбувалося практично при всіх відділеннях: у селах (Кременчуцькому, Валківському, Чернігівському), містах (Роменському), військових частинах (Донецькому), Селянських Будинках (Донецькому, Кременчуцькому, Волинському, Роменському). Деякі філії (Миколаївська, Кременчуцька) спеціально організували екскурсії (в зразкові господарства та губернський музей), інші (Роменська, Волинська, Чернігівська) брали участь у місцевих районних виставках. Багато відділень мали бібліотеку, а Роменське, Кременчуцьке та Валківське – створили місцеві сільськогосподарські музеї, Одесь-

ке, Київське, Таганрозьке – показові агрономічні кабінети, Миколаївське, Вовчанське – показові поля, Запорізьке, Кременчуцьке, Роменське – агрономічні гуртки, Волинське, Миколаївське – сільськогосподарські гуртки для молоді та дітей [4, с. 20].

Серед усіх філій за господарськими ознаками особливо виокремлювалась Миколаївська, яка мала при собі агробазу «Відрадне», де в 1922 р. було засіяно 26,16 га озимої пшениці, Одеською селекційною станцією – 16,35 га пшениці місцевого вдосконаленого сорту та 64,86 га жита. При агробазі знаходилось стадо з 17 голів червоно-німецької худоби, бик-плідник, пасіка. Пізніше, у зв'язку зі скрутним фінансовим становищем ця агробаза була передана до артлі «Городник». Миколаївська філія займалася також заготівлею посівного матеріалу для Всеукраїнського товариства насінництва та Джойнта. Таганрозьке відділення, яке за господарськими ознаками займало друге місце після Миколаївського, у 1922 р. свою діяльність забезпечувало посівом та збутом зерна. Чернігівська філія мала секцію насінництва, головним завданням якої була репродукція насінневого матеріалу, Одеська – насінневе господарство, Вовчанська – розсадник плодкових дерев та вирощування молодяку великої рогатої худоби.

Отже, в статті відтворено процес заснування та діяльність мережі відділень Всеукраїнського агрономічного товариства у 1921–1924 рр., як основних організаційно-територіальних осередків Товариства, а також здійснено аналіз персонального складу філій та результатів їхньої роботи для розвитку сільського господарства й галузевої дослідної справи в УСРР. У подальших розвідках планується детальніше дослідити наукову діяльність філій, персональний та кількісний склад, а також деталізувати внесок у загальний розвиток сільськогосподарської дослідної справи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вергунов В.А. Полтавське дослідне поле та становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В.А. Вергунов. – К., 2009. – 220 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». Кн. 28).
2. Доленко И.И. О построении плана деятельности местных отделений ВАО / И.И. Доленко // Укр. с.-г. газета. – 1923. – № 17. – 15 лист. – С. 5–9.
3. Доленко І. Огляд праці філій на Поділлі / І. Доленко // Укр. с.-г. газета. – 1924. – № 6–7. – 20 квіт. – С. 30–31.
4. И.Д. Работа отделений ВАО / И.Д. // Укр. с.-г. газета. – 1923. – № 14. – 25 верес. – С. 17–21.
5. Инструкция о взаимоотношениях филий ВАО / Укр. с.-г. газета. – 1923. – № 3. – 20 лют. – С. 20–21.
6. І.Д. Огляд праць філій ВАТ на Одещині / І.Д. // Укр. с.-г. газета. – 1924. – № 11. – 15 черв. – С. 26–27.
7. І.Д. Організація нових філій ВАТ / І.Д. // Укр. с.-г. газета. – 1924. – № 10. – 30 трав. – С. 21.
8. Каплуновський С. Огляд Полтавської філії ВАТ / С. Каплуновський // Укр. с.-г. газета. – 1924. – № 14–15. – 10 серп. – С. 28.

9. Марочко В.І. Справа «Контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві УСРР»: механізм і наслідки терору / В.І. Марочко // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1998. – № 1/2(6/7). – С. 96–104.
10. Примерный план направления деятельности местных филиал ВАО // Укр. с.-г. газета. – 1923. – № 3. – 30 трав. – С. 20.
11. Схематичний план направления деятельности филиал ВАО // Укр. с.-г. газета. – 1923. – № 15. – 10 жовт. – С. 21–22.
12. ЦДАВО України, ф. 90, оп. 1(1923 р.), спр. 14, 48 арк.
13. ЦДАВО України, ф. 90, оп. 1 (1923 р.), спр. 37, 70 арк.
14. ЦДАВО України, ф. 90, оп. 1 (1924 р.), спр. 5, 29 арк.
15. Шарпаций В.Г. Створення Всеукраїнського агрономічного товариства у 20-х рр. : програма, завдання, персоналії / В.Г Шарпаций // Гілея. – Вип. 50. – С. 134–142.

© *Татьяна Дармороз*
(Киев)

ОТДЕЛЕНИЯ ВСЕУКРАИНСКОГО АГРОНОМИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА КАК ТЕРРИТОРИАЛЬНО-ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ЦЕНТРЫ (1921–1924 ГГ.)

Раскрывается вопрос создания и деятельности сети отделений (филиалов) Всеукраинского агрономического общества в 1921–1924 гг., а также проведен анализ результатов работы для развития сельского хозяйства и отраслевого исследовательского дела в УССР. Доказано, что основными территориально-организационными центрами Всеукраинского агрономического общества стали его отделения, так как курсы и кружки свидетельствовали лишь деятельность, направляли местные центры. Они начали возникать в октябре 1921, а их последовательное создание продолжалось до мая 1924 г. Установлено, что на март 1923 г. в УССР действовало 18, а в мае 1924 г. – 34 отделения. Общее количество членов составляло более 1000. Доказано, что в связи с установлением нового административного деления отделения разделялись между собой на отдельные типы по принципу территориальных границ деятельности: 1) областные; 2) губернские; 3) окружные; 4) районные. На основе анализа архивных материалов и статей печатного периодического органа Общества «Украинская сельскохозяйственная газета» проанализирован процесс возникновения и деятельности отделений, в том числе Валковского, Волчанского, Волинского, Гайсинского, Донецкого, Елисаветградского, Запорожского, Изюмского, Киевского, Кременчугского, Подольского, Полтавского, Прилуцкого, Роменского, Сумского, Таганрогского, Херсонского, Черниговского и др. Раскрыты основные задачи, направления и результаты деятельности филиалов. Установлено, что при некоторых филиалах с целью более детального изучения отдельных вопросов создавались специальные комитеты или секции (общественной агрономии; скотоводства; виноградарства, шелководства, пчеловодства, экономики, семенного дела, сельскохозяйственных курсов и т.д.). Каждый филиал имел собственное консультационное бюро, в задачи которого входило: 1) составление организационных планов и смет; 2) разработка севооборотов хозяйств; 3) ведение сельскохозяйственной бухгалтерии и отчетности; 4) осуществление специальных научных исследований; 5) представление выводов о состоянии хозяйств; 6) организация развития отдельных отраслей сельского хозяйства; 7) проведение экспертиз; 8) предоставление советов и консультаций по всем вопросам сельского хозяйства. В статье раскрыто научно-исследовательскую деятельность филиалов во время проведения природно-исторических, экономических исследований, изучения необходимости мелиорации и создания метеорологических станций, исследования техники сельского хозяйства, сортов местной пшеницы, создание контрольно-семенных станций, районирование уезда, округа, губернии, постановки экспериментов в области общественно-агрономического труда, организации экспериментальной школы, экспериментального агрономического района, разработки плана агрономических мероприятий, изучения истории общественно-агрономической организации и т. п.

Ключевые слова: Всеукраинское агрономическое общество, филиал, отделение, персональный состав, сельское хозяйство, сельскохозяйственное опытное дело.

© *Tatiana Darmoroz*
(Kyiv)

BRANCHES OF ALL-UKRAINIAN AGRONOMIC SOCIETY AS TERRITORIAL AND ORGANIZATIONAL CENTERS (1921–1924)

In modern conditions of state development in Ukraine particularly relevant became historical researches on the formation and development of research affairs, particularly in the agricultural sector. One of the phenomena in the development of agricultural science was functioning of industry associations, whose activities on Ukrainian lands were particularly prevalent in the pre-revolutionary period (1828–1917).

In the Soviet period due to the new government and the introduction of new socialist policies such associations were eliminated as a manifestation of «bourgeois» system. But despite this, in the early 20's

a group of Kharkiv scientists, agronomists, farmers who wanted to create a scientific and social environment, which with its work would contribute to the revival and further development of agriculture, research activities, industry science and education in the country, established groups such as former all-Ukrainian Agronomic Society, that actually was the successor of the liquidated Kharkiv Agricultural society and agricultural industry. After the war devastation, revolutionary events, the establishment of this association was particularly important. This idea gained much support in the state government, including the People's Commissariat of Land Affairs of the USSR. The main purpose of the Society was «union motivated by social and agronomic, national and economic, scientific and technical interests of all employees in Agronomic and agricultural sector in Ukraine».

In this paper the author attempts to recreate the process of establishment and operation of the branch network (branches) Ukrainian Society of Agronomy in the 1921–1924 as the main organizational and territorial focus, and to analyze the membership branches and the results of their work for the development of agriculture sector and research affairs in the Ukrainian SSR. The study used historical-comparative, historical and systematic, statistical methods, and methods of personalization of source and archives' analysis.

It is proved that the main territorial and organizational part of Ukrainian Society of Agronomy became its departments, because courses and clubs, certified only activities, which directed local branches. They began to appear in October 1921, and their consistent creation continued in May 1924. It is established that as of March 1923 in the USSR there were 18, and in May 1924 – 34 branches. The total number of members was more than 1,000.

The article presents main regulatory decision of the Central Board of the Company, which coordinated the network of branches. It is proved that in connection with the establishment of a new administrative division departments divided among themselves on the basis of certain types of territorial boundaries: 1) regional; 2) provincial; 3) local; 4) district. Based on the analysis of archival materials and articles printed in periodical body of the Association «Ukrainian agricultural newspaper» the researcher analyzed in detail the process, personal composition and activities of departments, including Valkovsk, Vovchansk, Volyn, Haysyn, Donetsk, Elisavetgrad, Zaporizhzhya, Izyum, Kyiv, Kremenchug, Podolsk, Poltava, Sumy, Taganrog, Kherson, Chernihiv and others.

The author reveals the main tasks, directions and performance of affiliates. According to the plan local offices had to work in two ways: 1) create a strong link between all workers in the agricultural field in the area of branch to develop a common view of the ordinary events of agricultural life and traveling agronomic issues of labor; 2) participation in social and agronomic work among the local farming population. Each branch had to gather material on the history of public-agronomic opinion in the country.

It was found that in some branches to a more detailed study of specific issues there were created special committees or Section (Public agronomy, animal husbandry, viticulture, viticulture, agriculture, economics, business seed, agricultural courses, etc.). Each branch had its own consulting office, whose task was: 1) draw up organizational plans and budgets; 2) development crop rotations farms; 3) maintain agricultural accounting and reporting; 4) conduct special research; 5) present findings on the state farms; 6) organize individual sectors of agriculture; 7) expertise; 8) provide advice and consultation on all matters of agriculture.

In this paper the author analyzes issues, discussed by members of branches and were relevant in the country in the early 20's. of XX century. Between themselves, they were divided into the following groups: 1) organizational (plans, reports, etc.); 2) informational (report on the provincial, national agronomic meetings, activities of industry research stations); 3) general agronomic; 4) on agricultural policy, agricultural economics and land use; 5) on agricultural education; 6) on agricultural cooperation and collectivization; 7) on agricultural technology, research business, breeding, arable farming, animal husbandry and special crops.

The article deals with research and development activities of branches during the natural historic, economic researches, study of necessity of reclamation and establishment of meteorological stations, research techniques of agriculture, varieties of local wheat, establishment of control and seed plants, zoning district, county, province; setting up experiments in the field of social and agronomic work of experimental schools experimental agronomy district, plan of agronomic measures development, studying the history of social and agronomic more.

In further exploration it is planned to investigate in more details the scientific activities of branches, personal staff and contribute to the development of agricultural research affairs.

Keywords: All-Ukrainian Agronomic company, subsidiaries, affiliates, personal staff, agriculture, agricultural research matters.

До редакції надійшла 02.03.2016.